

СЕКЦІЯ 7 СПЕЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.9:797.2+376

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОСТОРОВОЇ ПЕРЦЕПЦІЇ СПОРТСМЕНІВ ВИСОКОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ

Бойко Г.М., д. пед. н.,
професор кафедри фізичної реабілітації
Полтавський інститут економіки і права
ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

Здійснено адаптацію методики та вивчення особливостей просторової перцепції спортсменів високої кваліфікації з порушеннями зору; доведено необхідність удосконалення просторової перцепції в системі їхньої підготовки.

Ключові слова: просторова перцепція, спортсмени, порушення зору, підготовка, спортивна діяльність.

В статтю представлено результати дослідження особливостей просторової перцепції спортсменів високої кваліфікації з порушеннями зору, отримані за допомогою адаптованої методики В.В. Журова; доведена необхідність удосконалення просторової перцепції в системі підготовки спортсменів.

Ключевые слова: пространственная перцепция, спортсмены, нарушения зрения, подготовка, спортивная деятельность.

Boyko G.N. TECHNIQUE TO STUDY THE SPATIAL PERCEPTION HIGHLY SKILLED ATHLETES WITH VISUAL IMPAIRMENTS

Based on the theoretical analysis of contemporary approaches to the study of spatial perception of stakeholders shown its key role in motor control. The adaptation and the study carried out on the basis of the results of which are defined in specific spatial perception highly skilled athletes with visual impairments; proved the need to improve the spatial perception in the system of their training.

Key words: spatial perception, athletes, visual disturbances, training, sporting activities.

Постановка проблеми. Підготовка спортсменів високої кваліфікації в спорті інвалідів вимагає постійного вдосконалення її змісту, пошуку ефективних тренувальних і позатренувальних впливів на психофункціональний стан та особистість спортсменів із порушеннями психофізичного розвитку, що й зумовлює необхідність проведення відповідних наукових розвідок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підготовка спортсменів високої кваліфікації має бути особистісно орієнтованою, оскільки головним ціннісним орієнтиром виступає особистість із порушеннями психофізичного розвитку, її мотиви, потреби, інтереси, потенційні можливості та здібності [3, с. 22; 8, с. 139; 9, с. 4]. Це передбачає створення умов для вдосконалення ключових властивостей психіки, що впливають на ефективність тренувальної та змагальної діяльності спортсменів у залежності від особливостей структури та фазового складу змагальної діяльності, а також характеру, глибини та ступеня

незворотності уражень, вимог, регламентованих правилами змагань, що визначені ІРС для спортсменів кожного з функціональних класів.

Однією з важливих складових, що забезпечують ефективність тренувальної та змагальної діяльності спортсменів у кожній з її фаз, є розгортання психічних процесів, пов'язаних із просторовою перцепцією. Саме просторова перцепція є ключовою в забезпеченні управління руховою діяльністю спортсмена, визначення її способів у залежності від умов діяльності, виступає підґрунтям корегування техніко-тактичної моделі ведення змагальної боротьби [4, с. 25]. Особливого значення просторова перцепція набуває у випадках порушення функцій зорового сприймання, характерного для спортсменів із вадами зору.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у здійсненні адаптації методики та вивченні особливостей просторової перцепції спортсменів високої кваліфікації з порушеннями зору.

Дослідження виконується згідно зі зведеним планом науково-дослідної роботи у сфері фізичної культури і спорту на 2011–2015 рр., тема 2.29.: «Теоретико-методичні основи підготовки кваліфікованих спортсменів у спорті інвалідів».

Виклад результатів дослідження. За результатами власних багаторічних досліджень встановлено, що проведення обстеження спортсменів із порушеннями зору потребує: посиленої уваги до вербального сприймання сліпих і слабозорих як ключового каналу отримання інформації; урахування того, що запас абстрактно-словесних знань сліпих і слабозорих є недостатньо наповненим адекватним конкретно-предметним змістом, а словесно-логічні форми пізнання переважають над чуттєвими; урахування відсутності або суттєвого послаблення зорового контролю за руховою діяльністю, що зумовлює компенсаторне посилення функцій збережених сенсорних систем і домінування м'язового чуття в управлінні рухами; вивчення особливостей просторової перцепції сліпих і слабозорих для визначення змісту специфічних складових підготовки та обсягу супроводу тренувальної й змагальної діяльності спортсменів.

Отже, специфічною особливістю роботи зі спортсменами із порушеннями зору є дослідження особливостей їхньої просторової перцепції. Якісні відмінності перцепції спортсменів із порушеннями зору проявляються в зниженні рівня активності відображення та адекватності образів, послабленні або відсутності зв'язків між зоровою та іншими перцептивними системами, що зумовлює ускладнене сприймання простору та зниження точності перцепції в цілому.

Необхідно враховувати наявність зворотно пропорційного взаємозв'язку між відсотком залишкового зору спортсменів і точністю їхнього предметного сприймання: чим нижчий рівень залишкового зору, тим вища точність гаптики за умови корекційного розвитку останньої. Зниження пізнавальної активності в разі втрати зору призводить до зменшення повноти образів. Однак указані особливості принципово не змінюють механізм перцепції, адже «коркове відображення просторових факторів у всіх варіантах випадіння того чи іншого аналізатора зберігається, хоча й звужується його діапазон, рівень, форми, шляхи аналізу. Відбувається перебудова – переінтеграція залишкових апаратів вищого аналізу» [1, с. 71].

У сліпих спортсменів зберігається вибірковість сприймання. Активність, мотивація, установка як ключові соціальні детермінанти управління діяльністю виявляються до-

сить звуженими та деформованими. Однак саме соціальні детермінанти є більш придатними для компенсації та застосування корекційних впливів, ніж аналізаторний рівень. Враховуючи, що сприймання є процесом прийому та переробки нервовою системою сенсорної інформації та створення динамічного, адекватного дійсності образу, управління просторовими, часовими, просторово-часовими, ритмічними та динамічними параметрами рухів спортсменів із порушеннями зору здійснюється завдяки перцептивній діяльності. Отже, вибір методик для визначення функціональних обмежень та особливостей управління руховою діяльністю спортсменів із порушеннями зору передбачає дослідження особливостей їхнього сприймання.

Згідно з концепцією перцептивних дій [5, с. 198] їх формування відбувається в процесі корекційного навчання та є результатом відповідного досвіду. Це дозволяє розглядати перцептивну діяльність як аналітико-синтетичну діяльність кори великих півкуль, що має умовно-рефлекторний характер, є безпосередньо пов'язаною з функціями пам'яті, визначає зміст процесів мислення.

Виходячи із завдань дослідження, на особливу увагу заслуговує вивчення особливостей просторової перцепції спортсменів у відкритому та замкненому просторі. Саме вони впливають на рівень активності та самостійності незрячих плавців, визначають ступінь їхньої здатності до самостійної орієнтації у просторі, що дозволяє уникнути негативних емоцій, зменшити ступінь залежності спортсменів від оточуючих. Ініціатива, активність та адекватна мотивація спортсменів із порушеннями зору є важливими соціальними складовими компенсаторно-адаптаційних процесів, що створюють передумови для ефективної тренувальної та змагальної діяльності в спорті інвалідів, адже «повнота, цілісність і осмисленість сприймань та уявлень сліпих і слабозорих залежить не тільки, а можливо і не стільки від стану зорового аналізатора, скільки від характеру їхньої перцептивної діяльності – від системності роботи аналізаторів, «уміння» сприймати, активності суб'єкта» [6, с. 47].

На підставі аналізу наукових даних нами виділено наступні види просторової орієнтації спортсменів із порушеннями зору:

- орієнтація в предметно-пізнавальному просторі, що забезпечує психічний розвиток, реалізацію потреби в пізнавальній діяльності, а також самообслуговування;
- орієнтація в робочому просторі, що лімітує технічну майстерність спортсменів

із порушеннями зору та впливає на ефективність їхньої тренувальної та змагальної діяльності;

– орієнтація у великому просторі. Обсяг та адекватність просторової орієнтації у великому просторі визначає ступінь самостійності та незалежності сліпих і слабозорих спортсменів від інших суб'єктів спортивної діяльності, їхню здатність до адаптації та інтеграції в суспільство, реалізації особистісно значущих соціальних контактів, розширення сфери життєдіяльності в цілому.

Ми враховуємо, що порушення просторової перцепції, зумовлені патологіями зору,

передусім пов'язані з появою дезадаптуючих станів самопочуття. До них належать шум або дзвін у вухах, головокружіння, запаморочення, сутінковий стан чи втрата свідомості. Ці симптоми в осіб із вадами зору можуть виникати спонтанно, без об'єктивних причин. Супроводжують вони й спортсменів із порушеннями зору під час тренування та їхньої участі в змаганнях. Тому в нашому дослідженні вивчення особливостей просторової перцепції та просторового орієнтування спортсменів із порушеннями зору здійснювалось за допомогою адаптованого нами опитувальника В.В. Журова (2007) (табл. 1).

Таблиця 1

Вивчення дезадаптуючих станів самопочуття незрячих спортсменів

Запитання	Варіанти відповіді					
	ніколи	дуже рідко	раз на місяць	декілька разів на місяць	декілька разів на тиждень	майже щодня
Чи бувають у Вас шум, дзвін у вухах?	0	1	2	3	4	5
Чи відчуваєте Ви інколи головокружіння?	0	1	2	3	4	5
У Вас трапляється запаморочення?	0	1	2	3	4	5
Чи бувають у Вас сутінкові стани або втрата свідомості?	0	1	2	3	4	5

До початку дослідження спортсмен має ознайомитись (або бути ознайомлений) з інструкцією. *Інструкція для спортсменів, які мають залишковий зір.* Прочитайте уважно кожне із запитань і закресліть цифру у відповідній графі в залежності від того, як часто Ви без об'єктивних причин (втоми, перетренованості, захворювання тощо) відчуваєте такі стани.

Інструкція для незрячих спортсменів. Прослухайте уважно кожне з запитань та оберіть варіант відповіді, що співпадає з Вашими станами, які можуть з'являтися без об'єктивних причин (втоми, перетренованості, захворювання тощо).

Результати дослідження можуть знаходитись у діапазоні від 0 до 20 балів. Чим вищий показник, тим більший негативний вплив дезадаптуючих станів на здатність спортсменів до адекватної просторової перцепції: до 4 балів – низька; 5–10 балів – помірна; 11–15 балів – висока; 16–20 балів – дуже висока.

Вивчення особливостей просторової перцепції та просторового орієнтування спортсменів із порушеннями зору показало, що особи з залишковим зором мають помірний ступінь впливу дезадаптуючих

станів на їхню здатність до адекватної просторової перцепції (6,24+1,02 бала); незрячі спортсмени характеризуються високим ступенем впливу (14,27+2,43 бала).

Для отримання додаткової інформації щодо особливостей просторової перцепції та просторової орієнтації спортсменів (на прикладі плавців із порушеннями зору) ми використовували анкету В.В. Журова, що забезпечує вивчення самооцінки сприймання та стану сформованості відповідних навичок. Вибір діагностичної методики в якості інструменту для дослідження самооцінки просторової перцепції незрячих спортсменів і спортсменів із важкими ураженнями зору зумовлений положенням щодо закономірностей формування та прояву навичок просторової перцепції в закритому та відкритому просторі особами з порушеннями зору [2, с. 97; 4, с. 25; 7, с. 34], до яких правомірно віднесено й спортсменів високої кваліфікації, які мають відповідні сенсорні вади.

З метою збільшення інформативності методики самооцінки рівня сформованості просторової перцепції в незрячих спортсменів і спортсменів із важкими ураженнями зору, нами здійснено адаптацію запро-

понованої автором анкети Б (орієнтація в закритих приміщеннях) відповідно до специфіки вимог щодо діапазону навичок просторової перцепції спортсменів спеціалізації «плавання» під час їхнього перебування на спортивних спорудах, а також отримання даних щодо індивідуально необхідного для спортсмена обсягу специфічного супроводу його тренувальної та змагальної діяльності.

Анкета для вивчення самооцінки спортсменами рівня сформованості просторової перцепції та просторового орієнтування

Інструкція для спортсменів, які мають залишковий зір. Прочитайте уважно кожне із запитань та оберіть варіант відповіді, що відповідає особливостям Вашого відчуття та сприймання простору та особливостей просторової орієнтації.

Інструкція для незрячих спортсменів.

Прослухайте уважно кожне із запитань та оберіть варіант відповіді, що відповідає особливостям Вашого відчуття й сприймання простору та особливостей просторової орієнтації.

Анкета А – орієнтація у відкритому просторі

1. Ви частіше сприймаєте об'єкти у відкритому просторі за допомогою: залишкового зору, дотику, тростини, слуху, нюху, відчуття «землі» підшвами ніг?

- А) одним або двома вказаними способами;
- В) двома-трьома зазначеними відчуттями;
- С) чотирма і більше каналами сприймання.

2. Як Ви сприймаєте орієнтири під час орієнтації у просторі?

- А) частіше послідовно, один за одним;
- В) декілька орієнтирів у сукупності;
- С) створюю образ місцевості.

3. Як Ви переважно уявляєте знайомі зони місцевості:

- А) майже не уявляю, знаю лише окремі орієнтири;
- В) уявляю як систему орієнтирів, маю частковий образ місцевості;
- С) переважно уявляю образ місцевості та виділяю основні орієнтири.

4. У знайомі місця (спортивні споруди, заклади освіти, лікарні, установи, крамниці тощо) Ви переважно ходите:

- А) із супроводжуючим;
- В) частіше без супроводу;
- С) майже завжди самостійно.

5. Якби Ви заблукали у своєму місті поблизу відомого маршруту Вашого звичного пересування, збилися з нього, то в більшій мірі Ви б:

- А) розраховували на допомогу сторонніх;
- В) намагалися самостійно виплутатися, але сподівалися б і на допомогу сторонніх;

С) блукали та виплутувались самотужки, сподіваючись лише на себе, якщо б допомогли, то подякували.

6. Власне вміння орієнтуватися у відкритому просторі Ви особисто оцінюєте:

- А) негативно, недостатньо;
- В) мінімально достатньо для задоволення основних потреб;
- С) добре, в основному достатньо для задоволення більшості потреб.

Анкета Б – орієнтація в закритих приміщеннях

1. Ви частіше сприймаєте розташування об'єктів у приміщеннях за допомогою залишкового зору, дотику, тростини, слуху, нюху, відчуття підлоги підшвами ніг?

- А) одним або двома вказаними способами;
- В) двома-трьома зазначеними відчуттями;
- С) чотирма і більше каналами сприймання.

2. Як Ви сприймаєте орієнтири під час пересування в замкнутому просторі?

- А) частіше послідовно, один за одним;
- В) декілька орієнтирів у сукупності;
- С) створюю образ приміщення.

3. Як Ви переважно уявляєте знайомі зони приміщення:

- А) майже не уявляю, знаю лише окремі орієнтири;
- В) уявляю як систему орієнтирів, маю частковий образ плану приміщення;
- С) переважно уявляю план приміщення та виділяю його основні орієнтири.

4. У приміщеннях спортивних залів і басейнів Ви переважно ходите:

- А) із супроводжуючим;
- В) частіше без супроводу;
- С) майже завжди самостійно.

5. Під час тренувань у воді та участі в змаганнях Ви координуєте напрямок руху за допомогою: залишкового зору, тактильних сигналів тренерів-таперів, дотику до доріжки, відчуття водяних завихрень від пересування інших плавців, м'язового чуття, слухового сприймання:

- А) одним або двома вказаними способами;
- В) двома-трьома зазначеними відчуттями;
- С) чотирма і більше каналами сприймання.

6. Власне вміння орієнтуватися в закритому просторі, зокрема на спортивних спорудах, Ви оцінюєте:

- А) як недостатнє;
- В) як мінімально достатнє для задоволення основних побутових потреб та участі в спортивній діяльності;
- С) добре, в основному достатнє для задоволення основних побутових потреб та участі в спортивній діяльності.

Оцінка результатів дослідження самооцінки просторової перцепції та просторової орієнтації спортсменів із порушеннями зору за анкетами «А» та «Б» здійснюється за трьохбальною шкалою: відповіді А оцінюються в 1 бал; В) у 2 бала; С) у 3 бала.

Максимальна оцінка за кожною анкету становить 18 балів. Результати, що лежать у діапазоні від 6 до 9 балів, відповідають недостатньому рівню просторової перцепції та просторової орієнтації, що вказує на відсутність готовності таких спортсменів до самостійного пересування в закритому або відкритому просторі; 10–13 балів – малодостатньому, що свідчить про обмеженість готовності до самостійного пересування; 14–18 балів – достатньому рівню, що вказує на готовність спортсменів до самостійного пересування у відкритому просторі або закритому приміщенні.

Аналіз результатів, отриманих за підсумками самооцінки спортсменів із залишковим зором рівня сформованості просторової перцепції та просторового орієнтування, показав малодостатній рівень готовності досліджуваних до пересування у відкритому просторі (12,37+2,13 бала) та достатній рівень готовності до самостійного пересування в закритому приміщенні, у тому числі й на спортивних спорудах (17,47+1,94 бала). Результати застосування процедури самооцінки просторової перцепції та просторового орієнтування повною мірою узгоджуються з результатами дослідження впливу дезадаптивних факторів на здатність плавців із вадами зору до адекватної просторової перцепції. Отримані дані вказують на необхідність обмеженого додаткового супроводу тренувальної та змагальної діяльності спортсменів із залишковим зором.

За результатами самооцінки рівня сформованості просторової перцепції та просторового орієнтування незрячими спортсменами констатовано недостатній рівень їхньої готовності до самостійного пересування у відкритому просторі (7,21+0,85 бала) та малодостатній рівень готовності до пересування в закритому приміщенні (11,87+1,45 бала), що в сукупності з встановленим високим ступенем негативного впливу дезадаптивних факторів указує на суттєве обмеження їхньої здатності до самостійного пересування як у закритому, так і у відкритому просторі та потребу в розширеному супроводі їхньої спортивної діяльності. Після завершення анкетування спортсменам у довільній формі пропонується висловити свої міркування з приводу власного просторового орієнтування та особливостей сприймання простору збереженими органами чуття. Це дозволяє от-

римати додаткову інформацію та зробити узагальнюючі висновки щодо особливостей просторової перцепції досліджуваних.

Висновки. Встановлено, що просторова перцепція є ключовою в забезпеченні управління руховою діяльністю людини. На особливу увагу заслуговує вивчення особливостей просторової перцепції спортсменів із порушеннями зору. Завдяки просторовій перцепції поруч із розгортанням інших психічних процесів здійснюється визначення та корегування способів діяльності в тренувальних і змагальних вправах, а також визначення та реалізація техніко-тактичної моделі ведення змагальної боротьби.

Для проведення досліджень просторової перцепції спортсменів високої кваліфікації нами здійснено адаптацію методики В.В. Журова (2007). Адаптований варіант методики побудований на врахуванні типових способів та умови діяльності спортсменів на спортивних спорудах і під час виконання спортсменами тренувальних і змагальних завдань.

Результати дослідження просторової перцепції спортсменів із порушеннями зору за допомогою адаптованої методики дозволили здійснювати планування індивідуальних корекційних заходів і встановити обсяг необхідного супроводу їхньої спортивної діяльності. Отримані результати також використовуються для розробки індивідуальних програм сенсомоторного тренування, спрямованого на удосконалення руховою діяльністю спортсменів із порушеннями зору.

Перспективи подальших досліджень пов'язуємо з врахуванням отриманих даних щодо особливостей просторової перцепції спортсменів високої кваліфікації з порушеннями зору в процесі розробки спеціальних методик її вдосконалення в системі підготовки спортсменів у спорті інвалідів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Айрапетьянц Э.Ш. Принципы конвергенции анализаторных систем / Э.Ш. Айрапетьянц, А.С. Батуев. – Л. : Наука, 1969. – 84 с.
2. Акимущкин В.М. Учебно-методические материалы по тифлологии / В.М. Акимущкин, И.С. Моргулис. – К. : УТОС, 2004. – 160 с.
3. Бойко Г.М. Психолого-педагогичний супровід спортивної діяльності плавців із порушеннями психофізичного розвитку в паралімпійському спорті : монографія / Г.М. Бойко. – Полтава : ТОВ АСМІ, 2012. – 360 с.
4. Бойко Г.М. Дослідження особистісних якостей плавців із порушеннями психофізичного розвитку / Г.М. Бойко // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – Вип. 21. – С. 22–26.

5. Запорожец А.В. Развитие восприятия и деятельность / А.В. Запорожец ; под ред. Ю.Б. Гипенрейтера, М.Б. Михайловской. – М. : Изд-во МГУ, 1975. – С. 197–204.

6. Литвак А.Г. Психология слепых и слабовидящих : учеб. пособие / А.Г. Литвак ; Рос. гос. пед. ун-т им. А.И. Герцена. – СПб. : Изд-во РГПУ, 1998. – 271 с.

7. Садчиков А.П. Обучение пространственной ориентировке поздно ослепших / А.П. Садчиков // Социальная реабилитация. Опыт Ленинградского

правления ВОС; под ред. Л.А. Матвеева. – М. : ВОС, 1985. – С. 27–35.

8. Яковлев Б.П. Мотивация и эмоции в спортивной деятельности / Б.П. Яковлев. – М. : Советский спорт, 2014. – 312 с.

9. Boiko G., Babich N. (2014) Characteristics of motivational patterns for sporting activity of swimmers with psychological disorders // Sport Sciences for Health. – DOI: 10.107/s11332-014-0199-4 Advanced online publication.

УДК 376–056.313:159.922.7

ОСОБЛИВОСТІ УЯВЛЕНЬ ПРО БАТЬКІВСЬКУ ТА МАЙБУТНЮ ВЛАСНУ СІМ'Ю В РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ПІДЛІТКІВ

Іваненко А.С., аспірант
Інституту корекційної педагогіки та психології
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

У статті проаналізовано особливості уявлень розумово відсталих учнів про майбутню сім'ю. Наведено результати досліджень, присвячених вивченню образу батьківської сім'ї та уявлень підлітків про власну майбутню сім'ю, про її структуру, особливості взаємин між членами сім'ї.

Ключові слова: учні з вадами розумового розвитку, уявлення про майбутнє сімейне життя, проєктивна методика.

В статье проанализированы особенности представлений умственно отсталых учащихся о будущей семье. Приведены результаты исследований, посвященных изучению образа родительской семьи и представлений подростков о собственной будущей семье, о ее структуре, особенностях взаимоотношений между членами семьи.

Ключевые слова: учащиеся с недостатками умственного развития, представления о будущей семейной жизни, проективная методика.

Ivanenko A.S. RESEARCH PERCEPTIONS OF PARENTAL AND FUTURE FAMILY IN MENTALLY RETARDED JUVENILES

This article deals with analyzing the findings of research dedicated to exploring the state of work on the preparation of mentally retarded students for their future family life both in the practice of special schools and in their families. This research analyzed the work of school psychologists, teachers and tutors of special schools as well as that of the parents of mentally retarded children on the preparation of future family men and women.

Key words: students with intellectual disabilities, special school, preparation for future family life.

Постановка проблеми. У системі соціалізації розумово відсталих учнів та підготовки їх до дорослого життя особливе місце займає формування конструктивних уявлень про майбутнє сімейне життя та готовності до шлюбу й до батьківства. Як зазначає С. Міронова, «підготовка до майбутнього сімейного життя розумово відсталих учнів є одним із важливих складових напрямків соціалізації учнів даної категорії» [4, с. 17]. Молодь неможливо вважати підготовленими до шлюбу, якщо в них у дитячі й юнацькі роки (до моменту створення власної сім'ї) не сформовані чіткі уявлення про те, навіщо необхідно одружуватись, чого чекати від майбутньої сім'ї, які сімей-

ні відносини вони хотіли б побудувати, які обов'язки покладає на них шлюб.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній загальній психології питання формування в дітей та підлітків установок і уявлень про сімейне життя розглядаються такими вченими, як М. Вовчик-Блакитна, Т. Демидова, З. Кисарчук, В. Кравець, Є. Маценова, Н. Москвічева, В. Петренко, А. Пріхожан, Н. Толстих, А. Чернов, А. Шмельов, Т. Юфреєва, та іншими. У дефектології проблема формування в розумово відсталих учнів уявлень про сім'ю підіймається в роботах Г. Дульнева, І. Єременка, С. Міронової, В. Синьова, І. Татьянчикової та інших. Особливу увагу